

J. Riemersma

Fra Angelico: De Annunciatie

(Lucas 1: 26 – 38)

Toen wij in mei een week in Rome verbleven, vielen we van de ene verbazing in de andere: zoveel is er te zien! Zo maakten we ook kennis met de schilderkunst van Fra Angelico (1387 – 1455), die een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de vroege Renaissance geworden is.

Als twintigjarige jongeman was hij in het klooster gegaan en al gauw werd hij gevraagd voor de decoratie van de wanden en muren van de kloostergangen. Deze fresco's waren bedoeld voor de stille aandacht en bezinning van de monniken. En wat dit betreft, hebben de schilderijen van Fra Angelico nog niets van hun fascinerende werking verloren.

Belangrijke kenmerken van zijn kunst zijn de bescheiden beeldtaal en de heldere opbouw van de compositie. Zoals ook in dit verstilde tafereel: in beheerste, subtiele gebaren wordt hier het moment van de Annunciatie, de Aankondiging van Jezus' geboorte weergegeven.

Maria draagt een eenvoudig, donker gekleurd kledingstuk en zit op een simpele kruk. De engel is net binnengetreten, om zijn goddelijke boodschap over te brengen. Zijn vleugels zijn nog "in vliegstand", alsof hij nog maar net is "geland". De engel buigt zich bij de begroeting en Maria beantwoordt dit gebaar met een lichte neiging van het hoofd. Het speelt zich af in een 'loggia'. Vrijwel alle huizen in Italië hadden in die tijd zo'n open portaal of 'loggia', waar de bewoner zijn bezoekers kon ontvangen en waar soms belangrijke zaken werden gedaan. De middelste zuil lijkt een stuk afstand tussen Gabriël en Maria te suggereren; een afstand die echter overbrugd wordt door hun wederkerige blikken en gespiegelde gekruiste handen. De symmetrische verhoudingen in de bogen van de arcade accentueren nog eens extra de polariteit van distantie en toenade-

Inhoud

Meditatie	185
Ds. J. Riemersma	
Wat is een volkskerk (III)	186
Dr. H. Klink, Hoornaar	
Hoe de kijk op Kohlbrugge's prediking veranderde (III)	189
Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage	
Heimwee naar het klooster	192
Dr. K. van der Zwaag, Barneveld	

Een woord van J.H. Gunning jr.

Een belijder van het Evangelie begrijpt niet hoe men christen kan zijn en naar de wederkomst van het Hoofd van de gemeente niet verlangen.

ring. tussen de beide hoofdpersonen.

Wat kunnen wij leren van deze eerbiedige vertolking van Lucas 1? Daarover vond ik iets in het Verza-meld Werk van dr. A.A. van Ruler. Als de engel haar heeft verteld, dat zij een zoon zal ontvangen die de Zoon van God genaamd wordt, antwoordt Maria vol stille verwondering: "...Mij geschiede naar Uw woord ..."(Lucas 1 : 38). Volgens het latijn van de Vulgata: "*Fiat mihi secundum verbum tuum.*" Zij geeft dus letterlijk haar "fiat"!...

Van Ruler ziet hierin een parallel met de manier, waarop de Here God met óns wil omgaan.

Hoe wordt het echt Kerstfeest voor ons? Door de prediking van het Woord. Door het Woord overbrugt God de afstand tussen Zichzelf en ons. Daardoor is God met ons bezig en wil Hij ons voor Zich inwinnen. Hij wil Zijn liefde, Zijn genade zo graag aan ons kwijt. Zo komt Hij naar mij toe. Zo is God aan de gang. Alles is dan dus *halverwege*. Maar nu moet ik ook aan de gang. En ik moet Hem bij mij, in mijn hart, in mijn leven, in mijzelf binnenlaten.

Ikzelf moet de deur van mijn hart opendoen. Ik zeg, net als Maria: "*Fiat mihi...*, mij geschiede naar Uw Woord, ik geef mij aan U over." Als ik dat niet zeg, gebeurt er niets; dan blijf ik er buiten staan. Als ik het wél zeg, dan zeg ik het door de Heilige Geest. Dat deed Maria ook. En juist daarin is Maria ons voorbeeld. Iedere gelovige mag op een gegeven moment zeggen: "*Fiat mihi, mij geschiede...* ik geef U mijn fiat, mijn vertrouwen...."

Zo gaat het dus tussen God en mens toe: het is a.h.w. een huwelijksaanzoek. Het is geen aanranding. Dat had die schilder ook begrepen met zijn zachte kleuren in dit intieme tafereel. God wil ons zalig maken, maar hij dwingt ons niet. Wij kunnen ook nee zeggen tegen Hem. We mogen in vrijheid ja zeggen. Het zelf ook *willen*....

Kerst: ook nu zijn er weer heel veel gelegenheden om ons door dat Woord te laten raken.... Ik wens u alvast goede adventsweken en vooral een ontvankelijk Kerstfeest!

Wat is een volkskerk? (III)

In het vorige artikel hebben we gezien hoe de Gereformeerde Kerk zich in de zestiende eeuw losmaakte van Rome en tot een 'volkskerk' is geworden. Ik leg nog eens de nadruk op drie belangrijke zaken, die constitutief¹ zijn voor de volkskerk.

1. Rond 1560 waren de calvinisten vervolgd door christenen, die naar de marge van de samenleving gedreven werden. Zij vormden in het geheim gemeenten, waarbij zich vanzelfsprekend alleen geestverwanten aansloten. Betekende dit dat zij principieel een eigen groep vormden, die zich

afzijdig opstelde van het politieke leven, waarbij de doop alleen bediend werd aan overtuigde gelovigen? Dit heeft de calvinisten nooit voor ogen gestaan. Eigenlijk vormde deze kwestie nauwelijks een vraag voor hen. In het vorige artikel zagen we evenwel dat de Schotse Reformator John Knox niet zomaar bereid was kinderen te dopen van ouders die niet werkelijk blij gaven van een bijbelse geloofsovertuiging. 'Genève' kon zich niet in zijn opvattingen vinden. Het dopen van alle kinderen (het leven in het *corpus christianum*) was een vanzelfsprekendheid, vanwege het verbond. In dat opzicht kan men van volkskerk spreken.

2. Het begrip volkskerk heeft ook te maken met de overheid. De calvinistische gemeenten werden in de Nederlanden in bescherming genomen door de overheden en op den duur door hen erkend. Hetzelfde gold voor de kerk in Duitsland. Luther had al in 1520 een beroep op hen gedaan om de verstrengeling van Rome en het wereldlijke rijk (de overheden) ongedaan te maken. Hij vroeg hen te helpen bij de opbouw en inrichting van de van Rome losgeraakte kerk. Luther besefte heel goed dat dit beroep iets weg had van een 'noodoplossing'. Eigenlijk moest de kerk zelfstandig zijn. Zij kon zichzelf echter niet hervormen zonder hulp van de wereldlijke macht, die ook christelijk was!

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 25,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

Zij kon ook niet zonder haar bescherming tegenover de overmacht van de keizer en Rome. Van dit laatste waren overigens de vorsten in het Duitse Rijk eerder overtuigd dan Luther, die tot 1531 grote moeite had om een defensief verbond dat Duitse protestantse vorsten wilden sluiten tegen de dreiging van de keizer theologisch goed te keuren. Het waren deze vorsten die in 1529 op grond van het keizerlijke recht geprotesteerd hadden tegen het dreigende geweld van de keizer en de paus tegen hun gelovige onderdanen!

Het is belangrijk vast te stellen dat de wens om hen te beschermen uitging van de vorsten zelf. Zo was het een halve eeuw later ook in de Nederlanden bij Willem van Oranje, die in het bos van Vincennes onverwacht te horen kreeg (1559) dat Filips II van plan was de geloofsinquisitie te intensiveren. Oranje werd met medelijden bevangen met zoveel onschuldigen die het zouden moeten ontgelden. Vanaf die tijd dateert zijn verzet. Volkskerk wil dus ook zeggen: de bescherming of zelfs bevoorrechtting (zo was het later in de Nederlanden) van de kerk door de overheid. Luther heeft deze bescherming op den duur ten principale aanvaard (zeer terecht stelde dr. W. Aalders: "Luther is geestelijker gaan denken over de staat"). Hetzelfde geldt van Calvijn.

3. Maar er is een derde factor die de kerk tot volkskerk maakte, misschien wel de belangrijkste: de parallelie met de geschiedenis van Isranje, 6tge onstelielk redd(mior dGod gazellk onver)-4s g n(MaMateer)-2inerk Bubuther, d gen kf9

Abraham Kuypers (1837 – 1920)

Het is van belang dit laatste te onderstrepen. Het laat zien hoezeer Abraham Kuypers zich op dit punt onderscheidde van de belangrijkste Réveil mensen. Kuypers wees de volkskerkgedachte radicaal af. Zijn kerkvisie leidde tot de Doleantie in 1886. Hoe stond Kuypers tegenover de volkskerk, c.q. de Nederlandse Hervormde Kerk?

Allereerst moet vastgesteld worden dat het een misvatting zou zijn om te veronderstellen dat het Kuypers in zijn verzet tegen de Hervormde Kerk vooral te doen zou zijn om de besturenorganisatie die sinds 1816 haar beslag had gekregen. Ook in de Réveil kringen en in de kringen van de ethisch-irenischen (J.H. Gunning) was men ongelukkig met deze organisatie. Kuypers verzet was veel principiëler.

Het is ook onjuist om te veronderstellen dat Kuypers ontkend zou hebben dat de Gereformeerde Kerk in de Nederlanden ten tijde van de Republiek een volkskerk was en dat hij een poging deed om tot de zuivere calvinistische kerkvorm van voor de 19^e eeuw (die dan geen volkskerk zou zijn) terug te keren. Kuypers erkende wel degelijk dat de kerk van weleer een volkskerk was. Juist om die reden had hij grote bezwaren tegen ook deze kerk. Zij kon als volkskerk niet volledig zijn wat ze moest zijn. De kerk was niet volledig vrijgemaakt van een in Kuypers ogen oneigenlijk juk dat haar tot volkskerk maakte.

Voor Kuypers was de kerk een zelfstandig organisme dat een eigen ontwikkeling kende. Zij bloeide op in de tijd van het Nieuwe Testament toen de gemeenten nog vrij los van elkaar stonden. In de van oorsprong zuivere kerk waren in de loop van de geschiedenis vreemde bestanddelen binnengedrongen. Dit begon in de vierde eeuw na Christus, ten tijde van keizer Constantijn. Toen werd de kerk volkskerk – iedereen maakte er deel van uit. Het volk stroomde massaal toe en liet zich dopen. Het kerktype dat toen ontstond, zette zich voort in de Middeleeuwen. Daar kwam bij dat de kerk en de wereldlijke macht steeds meer verstrengeld raakten. Beiden streefden daarbij naar hegemonie. Dit belemmerde de zelfstandigheid en de geestelijke uitgroei van de kerk.

Volgens Kuypers heeft de Reformatie in de zestiende eeuw een einde gemaakt aan deze scheefgroei. En toch kon het principe dat de Reformatie in de kiem in zich droeg in deze eeuw (nog) niet echt tot bloei komen. Slechts heel langzaam is in drie perioden datgene wat de Reformatie als groeimogelijkheid in zich had werkelijk naar buiten getreden. Het kwam enigszins naar voren op het Europese vasteland, kreeg vastere vorm in Engeland, om uiteindelijk volgroeid te

raken in Amerika.

Kuypers stelde dat de kerk van de Reformatie zich aanvankelijk niet helemaal kon losmaken van de oneigenlijke bestanddelen van de kerk van de Middeleeuwen. Hij wees daarbij op twee belangrijke factoren: de algemeen toegepaste doop (het *corpus christianum*, waaraan men vasthield) en het beroep dat de kerk noodgedwongen deed op de overheid om haar tegenover de overmacht van Rome te beschermen. Daardoor werd de kerk geketend aan de overheid en het volk.

Calvijn heeft deze ontwikkelingen niet kunnen voorkomen. Als de kerk kans gezien had om zich werkelijk overeenkomstig Calvijns kerkleer te ontplooiën, was men volgens Kuypers te werk gegaan volgens het meest eigenlijke beginsel daarvan: de uitverkiezing van het echte volk van God. Dan zou de doop niet aan iedereen bediend zijn, ongeacht de vraag of iemand de juiste leer aanhing. Ook had men geen beroep hoeven te doen op de overheid als beschermster van de kerk. Gezien de onwenselijke erfenis van de Middeleeuwen en de kwalijke druk van het wereldlijke gezag dat aan het pausdom verklonken was, was het onvermijdelijk dat dit toch gebeurde. Maar ideaal was het niet. Aan het echt calvinistische beginsel, dat de kerk als een vergadering van echte gelovigen een zelfstandige grootheid was, werd geen recht gedaan.

Dit beginsel trad volgens Kuypers nog duidelijker aan het licht in Engeland en het kon tot bloei komen in Amerika, waar de *Pilgrims Fathers* heentrokken om er het kerkelijke leven vorm te geven. Daar werd de kerk echt zelfstandig en kon ze een bestaan leiden los van de bemoeienis van de overheid. Daar was de kerk geen volkskerk, maar was ze vrij. De overheid stond er vrijheid van godsdienst toe, terwijl ze toch God erkende als de Schepper. In Amerika zag Kuypers zijn grote ideaal verwezenlijkt: een vrije kerk in een vrij land.

Een evaluatie van Kuypers kerkidee

Als ik Kuypers kerkidee evalueer, kom ik tot een vrij boude bewering: Kuypers doet geen recht aan de historie en ook niet aan Calvijn! Zijn visie op de volkskerk wekt misverstanden en zijn denken beweegt zich langs de lijn van het independentisme van sommige Engelse puriteinse groeperingen.

1. Kuypers deed geen recht aan Calvijn. We zagen al hoe Calvijn Knox corrigeerde en op grond van het verbond opkwam voor een ruimhartige doopbediening aan alle kinderen zonder onderscheid. Calvijn beriep zich hierbij op het Oude Testament. Calvijn zag bovendien met betrekking tot het kerkelijke leven wel degelijk een rol weggelegd voor de overheid. In zijn *Institutie* stelt hij dat de over-

heid zorg draagt voor zowel de eerste als de tweede tafel van de wet. Ook geeft hij aan dat God mensen, hooggeplaatsten, kan verwekken die het op kunnen nemen voor de kerk. Hij verwijst naar voorbeelden uit het Oude Testament. Kuiper moet dit wel erkennen. Hij besteedt er echter niet veel aandacht aan en ziet deze opvatting als een oneigenlijke trek, die niet thuishoort bij het authentieke principe van de Reformatie.

2. Kuiper negeert het historische feit dat de *protestantse* kerken uitgerekend hun naam te danken hebben aan de Duitse vorsten die op grond van hun staatsrechtelijke positie zich door de *Protestatio* keerden tegen de ideologische overtuiging van de keizer en de paus, waardoor de bevolking in gevaar kwam (1529)! We zagen al dat deze hulp niet geboden werd op grond van een verzoek van Luther en de lutherse predikanten. Het initiatief kwam van de vorsten zelf, die hun onderdanen op staatsrechtelijke gronden in bescherming namen.
3. Vooral gaat Kuiper voorbij aan het belangrijkste wat de Hervormde Kerk tot volkskerk maakte: het besef dat God in de Nederlanden wonderlijk had gehandeld, zoals dat ook in Israël gebeurd was, waardoor de kerk hervormd en een nieuw staatsbestel geboren werd. Alleen in het licht van de historie van het volk van Israël kon dit verklaard worden.
4. Kuiper gaat zelfs zo ver dat hij een beroep op het Oude Testament in verband met de verhouding kerk en staat misplaatst vindt. De kerk is van nieuwtestamentische oorsprong. Voorop staat niet het woord 'verbond', maar 'verkiezing'. Kuiper plaatst dit zozeer op de voorgrond dat hij ook met betrekking tot de door hem zo bewonderde Amerikaanse geschiedenis tot een onhistorische inschatting komt. Hij wil er niet van weten dat uitgerekend de *Pilgrim Fathers* bij hun aankomst in Amerika de parallel met Israël uitdrukkelijk trokken: zij spraken over Amerika als het beloofde land, dat deed denken aan Kanaän.

5. Kuiper plaatst de verkiezing als het meest eigenlijke van Calvijns leer sterk op de voorgrond, ook waar het de politiek en de kerkleer betreft. Dit treft men bij Calvijn zo niet aan. Als het ging over de verhouding van kerk en staat, rept Calvijn nergens over de verkiezing, maar houdt hij volop rekening met het verbond en de historie.

Zo blijkt Kuipers kerkvisie een constructie, waarbij de Amerikaanse situatie hem als een ideaal voor ogen staat. Bij de independenten zou het echte calvinistische principe tot volledige ontplooiing zijn gekomen! De Hervormde Kerk was in de 16^e eeuw in dit opzicht halverwege blijven steken. Zij had ten onrechte het kled van de volkskerk aangetrokken. De Reformatie moest vervolledigd worden. Vandaar zijn opmerking dat hij de volkskerk liet voor Jan Rap en zijn maat en hij een kerk van wedergeborenen wilde realiseren, waarin de doop uitsluitend bediend werd aan kinderen van de wedergeborenen.

Kuipers visie op de kerk was groots van opzet. Hij had een enorm wijde blik, maar... deze was onhistorisch. Hij beriep zich graag op Calvijn, maar deed hem geen recht. Voor de verhouding van kerk en volk zoals deze haar beslag had gekregen in de 16^e eeuw, kon hij weinig waardering opbrengen. Hij zag haar zeker niet als een uitkristallisering van het verbond. Daarmee kwam hij tot een andere visie op het verbond dan Calvijn en de calvinisten die zich met betrekking tot het verbond en hun visie op de staat doorgaans beriepen op het Oude Testament. Dit laatste wilde Kuiper zeker niet. Hij zag de kerk als het uitverkoren volk, dat leefde in een nieuwe bedeling, waartoe men door de doop ging behoren. De volkskerk kon daar alleen maar afbreuk aan doen.

H. Klink, Hoornaar

Noten

- 1 Bepalend voor het karakter
- 2 voorbeeld

Hoe de kijk op Kohlbrugge's prediking veranderde (III)

Karl Barth over Kohlbrugge

Hoe dacht de reeds genoemde Zwitserse theoloog Karl Barth zelf over Kohlbrugge? Karl Barth (1886-1968), die in Bern, Berlijn, Tübingen en Marburg studeerde, werd in 1921, na een tienjarig predikantschap in Safenwil, bijzonder hoogleraar in de theologie aan de universiteit in Göttingen. Tijdens een reis naar het Rijn-

land en Westfalen maakte hij kennis met een protestantse wereld waar de geest van Kohlbrugge ronddwaarde. Op 7 juni 1925 schrijft hij daarover in een brief aan zijn studievriend Eduard Thurneysen. Hij heeft aandachtig de geliefde geloofshouding van enkele kohlbruggianen in zich opgenomen, constateert verwantschap, maar waarschuwt tegen radicalisme.

“Ik speur (....) een soort protestantse jezuiëterij van zeer fijn kaliber, die ikzelf – zonder het te bestrijden – in ieder geval niet meemaak.” Hun schoonmaak in de ethische huishouding en hun afstand nemen tot de leer der heiliging kan ook een bedenkelijke crypto-ethiek zijn. Wie beweert in zichzelf niets te bezitten, omdat hij in Christus alles bezit, kan blijkbaar als levensgenieter heel goed z’n slag weten te slaan! Het gaat niet aan, Gods vrije genade te willen prijzen en eren door een vrijmoedig gebruik van de vrucht van de wijnstok.¹

In een “Vorwort” in zijn in 1927 verschenen werk *Die christliche Dogmatik im Entwurf* noemt Barth Kohlbrugge als één der personen bij wie hij zich op beslissende punten theologisch thuis voelt. Hij citeert in dit boek Kohlbrugge’s bekende schedelpreek. In zijn werk *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhundert* (1947) wijdt Barth negen pagina’s aan Kohlbrugge, waarin hij zich lovend over hem uitlaat. “Krachtiger dan wie ook voor en na hem in de negentiende eeuw heeft Kohlbrugge de theologie van de Reformatie weer ten tonele gevoerd en daarmee het protestantisme aan zijn oorsprong, aan zijn wezen herinnerd.” Een integrale vernieuwing van het reformatorische dogma, juist op de moeilijkste punten (onvrije wil, dubbele predestinatie, rechtvaardiging), is hij niet uit de weg gegaan. Barth heeft echter ook kritiek. Kohlbrugge mag de vrije en vrijblijvende genade Gods duidelijker hebben gezien dan Calvijn, de Geneefse hervormer heeft de problematiek van de verhouding tussen God en mens over het geheel toch beter doorzien. Bij hem verdwijnt de gehoorzaamheid niet in het geloof, de heiligingsgenade niet in de rechtvaardigingsgenade. Voor Calvijn blijft de Wet als correlaat van het Evangelie, als zinvol Woord Gods voor de in de wereld levende mens zelfstandig van belang. Om dit te verduidelijken kiest Barth een sprekend voorbeeld dat Kohlbrugge zelf heeft gebruikt: de hond is het dankbaarste schepsel, hij kruipt altijd naar zijn meester, ook als hij slagen van hem krijgt. Bij Calvijn, aldus Barth, kruipt de hond niet alleen deemoedig naar zijn baas, maar hij kan en moet, als zijn meester fluit en comandeert, ook opspringen, blaffen, nazitten, pakken en bijten. Daarmee is niet gezegd dat dit alles bij Kohlbrugge werkelijk verdwijnt, maar dat zo’n gevaar dreigt, en in de kringen van Kohlbrugge’s leerlingen soms heel tastbaar is geworden, valt niet te ontkennen. Waar men bij Kohlbrugge bijna maar één woord hoort, hoort men bij Calvijn regelmatig twee woorden.

Barth noemt nog een ander punt van kritiek: de visie op de Bijbel. Kohlbrugge hing een strenge, volstrekt niet organische, maar zo men wil echt mechanische inspiratieleer aan. De Heilige Schrift is naar zijn

opvatting geheel en al Gods Woord, van het eerste vers van Genesis tot het laatste van Openbaring. Calvijn is, zegt Barth, als Bijbeluitlegger ongetwijfeld vrijer, opener en minder krampachtig dan Kohlbrugge, bij wie men de indruk krijgt dat hij de Bijbel soms geweld wil aandoen. Van de Romeinenbrief tot het boek Esther getuigt de Bijbel en moet hij getuigen van Kohlbrugge’s eigen genadeleer.²

Positief is wat Barth aan het slot opmerkt. Bij geen enkele van de in zijn boek besproken theologen is hij in de verleiding gekomen, hem naar de maatstaf van een reformator te kritiseren. “Het geeft Kohlbrugge’s grootheid aan, dat dit bij hem onvermijdelijk is.”

Geestverwantschap

Vooral door de dialectische theologie heeft het gedachtegoed van Kohlbrugge in de twintigste eeuw meer bekendheid en waardering gekregen. Diverse theologen hebben gewezen op de geestverwantschap tussen Kohlbrugge en Barth. Noordmans vestigde er de aandacht op, evenals Haitjema en Miskotte, die reeds in de jaren twintig door Barth geraakt werden.³

Professor dr. Th. L. Haitjema⁴, kerkelijk hoogleraar in Groningen, introduceerde als een der eersten Barths dialectische theologie in ons land. In de winter van 1925/’26 hield hij voor predikanten een zestal academische colleges over Karl Barth en de jong-Zwitserse theologie. Deze voordrachten werden gebundeld en in 1926 onder de titel *Karl Barth* uitgegeven. Volgens Haitjema was terecht al dikwijls gewezen op de overeenkomst tussen Kohlbrugge en Barth. Vooral na de radicale frontverandering in de tweede druk van Barths *Römerbrief* werd deze overeenkomst onloochenbaar. De geestverwantschap bleef trouwens ook voor Barth zelf niet verborgen, toen hij van de geschriften van Kohlbrugge kennisnam.

In een andere publicatie van zijn hand zegt Haitjema: “Als Karl Barth ons de leer van de *drie gestalten* van het Woord Gods, namelijk als het geopenbaarde, het geschreven en het gepredikte Woord gaat ontvouwen, dan trekt hij daarmee alleen maar in het volle licht, wat Kohlbrugge eigenlijk ook had bedoeld, als hij van de Schrift als de enige bron en norm der geloofswaarde van de mens aller tijden sprak.”⁵

Een andere theoloog, die al in een vroeg stadium de geestverwantschap tussen Kohlbrugge en Barth ontdekte, was ds. K.H. Miskotte.⁶ Als predikant te Kortgene (Noord-Beveland), waar hij van 1921 tot 1925 de hervormde gemeente diende, las hij in 1923 Barths *Römerbrief*. Na een grondige bestudering van dit geschrift stuurde hij de auteur begin januari 1924 een

brief, waarin hij hem opmerkzaam maakte op het werk van Hermann Friedrich Kohlbrugge. "Mijns inziens", aldus Miskotte, "is uw kritiek op alle theologie en uw leer van het geloof voorbereid in het woord van deze begenadigde. Meer dan Kierkegaard en Kutter heeft hij die merkwaardige toon van paradoxale zekerheid, die ons bij Luther zo weldadig aandoet (...). In eenvoudige vorm bevatten zijn bijna talloze preken de dialectiek van de rechtvaardiging."⁷

Heiko Miskotte was van huis uit bekend met Kohlbrugge's geschriften. Voor zijn moeder, Titia Haan, een pleegdochter van de kohlbruggiaanse dominee Kornelis Havinga, behoorden de preken en Schriftuitleggingen van Kohlbrugge tot de geregelde lectuur. In Miskotte's studententijd was Kohlbrugge één van de theologen die hem het meest boeiden. Diens diepe prediking sprak hem aan, al had hij wel kritiek op zijn theologie. Later was hij van plan een dissertatie te schrijven over de heiligingsleer van Kohlbrugge. Toen hij daarmee bezig was, kwam hij tot de ontdekking dat het contrast met de bijbels-reformatorische leer van Kohlbrugge het duidelijkst naar voren komt bij Joodse denkers. Dit was voor hem reden, als onderwerp voor zijn proefschrift te kiezen: *Het wezen der Joodsche religie*. In deze studie, waarop hij in december 1932 te Groningen *cum laude* promoveerde, vergeleek hij de heilsleer van Kohlbrugge met de Joodse godsdienstfilosofie.

Waardering voor Kohlbrugge toonde ook een bekend theoloog in de Gereformeerde Kerken in Nederland, prof. dr. G.C. Berkouwer.⁸ In een in 1948 gehouden referaat stelde hij vast dat Kohlbrugge's naam weer op veler lippen was en dat er tal van studies over de betekenis van diens prediking en theologie verschenen. Duidelijk was dat die toegenomen belangstelling samenhang met de invloed van Barths dialectische theologie. Berkouwer sloot zich in zijn oordeel over Kohlbrugge aan bij dr. A. Kuyper, die hem wel "minder veelzijdig" dan de Hervormers noemde, maar toch sprak van "de schat, ons in Kohlbrugge's prediking geschonken."⁹

Toen zich in de tweede helft van de 20ste eeuw grote veranderingen voltrokken in kerk en theologie, verminderde bij velen de belangstelling voor Kohlbrugge's prediking. Zijn betekenis voor de theologie, met name op het terrein van rechtvaardiging en heiliging, wordt echter nog steeds erkend. In Berkouwer's bekende werk *Christelijk geloof* krijgt Kohlbrugge's zienswijze dan ook de aandacht die ze verdient.¹⁰ En in het boek van prof. dr. A. van de Beek over de belangrijkste theologen uit de 19de en de 20ste eeuw, *Van Kant tot Kuitert*, wordt ook Hermann Friedrich Kohlbrugge genoemd als een van de bijna 50 personen die de theologische

discussies in die periode het meest hebben beïnvloed.¹¹

M. den Admirant, 's-Gravenhage

Noten

- 1 Karl Barth. *Theologisch geboortebewijs in een briefwisseling tussen 1913 en 1930*, meegelezen door dr. J.M. Hasselaar, Kampen 1986, blz. 124.
- 2 Karl Barth, *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhundert*, Zollikon/Zürich 1947, S. 579-587. Zie ook: Drs. A. de Reuver, *Karl Barth in het spoor van Kohlbrugge?*, in: Dr. W. Aalders e.a., *Barth-Kohlbrugge-Miskotte. Ontwikkeling of breuk?* Kampen 1984, p. 37-50.
- 3 Ook volgens A. de Reuver valt een geestverwantschap niet te loochenen. Vele bladzijden uit Barths geschriften herinneren aan Kohlbrugge en ademen dezelfde geest. Barth en Kohlbrugge stellen het debacle van de natuurlijke theologie en religie aan de kaak. Toch is Barths theologie in haar geheel een andere dan de reformatorische en die van Kohlbrugge. Barth kan dan ook geen volgeling van Kohlbrugge worden genoemd, a.w., blz. 38 e.v.
- 4 Theodorus Lambertus Haitjema (1888-1972), behorend tot de confessionele richting in de Nederlandse Hervormde Kerk, was predikant in De Meern (intrede 1914), Hoogmade en Rijpwetering (1916) en Apeldoorn (1918). In 1923 werd hij benoemd tot kerkelijk hoogleraar te Groningen met als leeropdracht: de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk en haar leerstellingen, de dogmatiek en het Nederlands hervormd kerkrecht.
- 5 Dr. Th.L. Haitjema, *De nieuwere geschiedenis van Neerlands Kerk der Hervorming*, 's-Gravenhage 1964, blz. 181.
- 6 Kornelis Heiko Miskotte (1894-1972) was na zijn theologische studie te Utrecht hervormd predikant te Kortgene (intrede 1921), Meppel (1925), Haarlem (1930) en Amsterdam (1938-1945). In 1945 werd hij benoemd tot kerkelijk hoogleraar te Leiden om onderwijs te geven in dogmatiek, ethiek, kerkrecht en zendingswetenschap. Dit ambt vervulde hij tot december 1959. Hij woonde daarna te Voorst in de oude dorpspastorie, die vroeger bewoond was door ds. H.J. de Groot.
- 7 Dr. K.H. Miskotte, *Karl Barth, inspiratie en vertolking: inleidingen, essays, briefwisseling. Verzameld werk, deel 2*. Kampen 1987, blz. 430.
- 8 Gerrit Cornelis Berkouwer (1903-1996) was gereformeerd predikant te Oudehorne en te Watergraafsmeer. In 1940 werd hij tevens buitengewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Berkouwer was voorzitter van de synode die in 1944 prof. dr. K. Schilder afzette. In 1945 werd hij benoemd tot gewoon hoogleraar aan de VU.
- 9 Het referaat, gehouden op 14 juli 1948 in een wetenschappelijke samenkomst van de Vrije Universiteit, verscheen in druk onder de titel *Kohlbrugge in onze tijd*. Berkouwer's oordeel over Kohlbrugge stak gunstig af bij dat van zijn Kamper

collega prof. dr. K. Dijk, die in 1952 nog beweerde dat het kwaad van de lijdelijkheid in de 19de eeuw "onder invloed van Kohlbrugge en Ledebuer" in ons land gevoed en verbreid is (Zie: dr. K. Dijk, *Van eeuwigheid verkoren*, Delft, blz. 150).

10 Dr. H. Berkhof, *Christelijk geloof*, 9de druk, Kampen 2007, o.a. blz. 429, 442, 465.
11 Dr. A. van de Beek, *Van Kant tot Kuitert*, Kampen 2006, blz. 57-60.

Heimwee naar het klooster

Het klinkt haast rooms, maar soms zou je in deze hectische tijd naar een klooster verlangen. Die wens kwam naar boven na de politieke hectiek van de laatste tijd en de veelheid van debatten. Kunnen we nog rustig luisteren en bedachtzaam onze mening vormen?

Ik las onlangs in het dagboek van Kohlbrugge, *De gouden scepter toegereikt*. Het was op 15 september, in de week van de verkiezingen. Hij schreef dat hem de hele wereld menigmaal voorkwam als "een gekkenhuis, waarin de een na de ander droomt, dat hij iets heel bijzonders is boven alle anderen, terwijl hij toch maar in boeien en ketenen geklonken, in de gevangenis zit en zelfs niet meer in het bezit is van de vrijheid, die het redeloze vee geniet. En dus schijnen de mensen mij vaak niet goed wijs met al hun drukte en bijna als door waanzin bevangen in al hun jacht achter het zichtbare en vergankelijke aan, waarbij zij die grote God uit de hemel maar laten vertellen, wat Hij wil, zonder zich daarvan iets aan te trekken."

Wonderlijke actualiteit. Een klooster was vanouds een ideale plek om rust en bezinning op te doen. Augustinus trok er zich in terug in zijn gemeenschap, al ging dat niet ten koste van inzet voor de kerk en de wereld. Integendeel, het verblijf was een krachtbron om des te beter in die 'buitenwereld' te functioneren.

Onlangs verbleef ik enkele dagen op de campus van de *Evangelische Theologische Faculteit* te Leuven, ja, in een voormalig (Jezuïeten)klooster. Het programma was te druk om mij met studie en meditatie bezig te houden, maar ik tikte er een boek op de kop van de befaamde Romano Guardini, een diepzinnig rooms-katholiek cultuurtheoloog, die prachtige werken schreef over Augustinus, Pascal, Dostojewski en Hölderlin.

In zijn boek *Brieven over levensvorming* (1951) richt hij zich tot de ontluikende Jeugdbeweging. Hij doet daarin een pleidooi voor de waarden van de ziel, de innerlijkheid, de rust, tegenover het eindeloze jacht naar het vooruit. Kunnen rusten betekent: open staan naar de kant van de eeuwigheid, het blijvende, wezenlijke.

Bij rusten hoort het zwijgen, aldus Guardini. "Zwijgen bestaat niet meer, wel kletsen zonder einde." Er bestaat geen eenzaamheid meer. "Allen lopen naar

elkaar, in bijeenkomsten, gezelschappen, congressen, verenigingen, organisaties." Omdat niemand alleen kan zijn, is er ook geen gemeenschap. "Wel kudde, wel organisatie, maar geen gemeenschap." Zijn ontluisterende conclusie: "Daarom ook is God zo ver van ons. Want God is een verborgen God, die in de stilte woont."

De huidige generatie leeft in digitale netwerken, getwitter (de Duitse filosoof Heidegger sprak al over de ontarding van het spreken (*Rede*) in gebabbel, geklets (*das Gerede*) van het 'men'(man), en is actief op Facebook. Een virtuele wereld waarin men nauwelijks toekomt aan het lezen van boeken. Waar is het intensief omgaan met de bronnen van de christelijke traditie? Is het geen wonder dat we geestelijk opdrogen?

De Rooms-Katholieke Kerk heeft een traditie van kloosters gehad, die we als kerken van de Reformatie niet zo maar tot onze schade kunnen verwaarlozen. Goed, we weten dat de Reformatie het aardse leven heeft bevrijd van de kerkelijke clusters, het maatschappelijk leven heeft ontdekt (contra de geestelijkheid) en het klooster heeft afgeschaft. Maar in deze kloostertraditie is iets van een heilige rust en onbezorgdheid, meditatieve gerichtheid, bevrijdende zelfreflectie.

Drukte is de vloek van deze tijd. Iemand reageerde eens op de vraag of hij druk was, bewust met: nee, helemaal niet druk. De verwarring bij de ander was compleet. Laten we ons eens minder druk en drukdoenerig aanstellen, waar Kohlbrugge al op wees. We zijn zo gewichtig met onze namen en posities, omdat we onszelf willen promoten. De sociale media zijn juist hierop gericht.

Leve dus het klooster. Het wordt tijd dat we retraite houden. Niet om ons terug te trekken uit de wereld, maar om ons geestelijk op te laden en daarna beter in de wereld te kunnen functioneren. En dingen zeggen die er werkelijk toe doen. Dan zal ook de wereld beter naar ons kunnen luisteren.

K. van der Zwaag, Barneveld

Bovenstaand artikel verscheen eerder in het oktobernummer van *Protestants Nederland*